

Om Österhaninge kyrka och kyrkbygden

av Harry Runqvist, Österhaninge socken, utgiven 1961

Vi börjar vår rundvandring vid kyrkskolan, byggd år 1904 och nyligen grundligt reparerad. På skolgården finns ett par geologiska sevärdheter, dels en mindre jättegröta, som frilades för ett par år sedan vid grundförstärkningsarbeten, dels ett par vackert mönstrade och isslipade berghällar.

Från skolgården har man en god överblick över kyrktornets höga, smala spira. Den är byggd i slutet av 1500-talet, är helt i trä och liksom taket täckt med spån. Av vinden har spiran böjts något mot öster, samtidigt som den vridits då träverket torkat. Spiror av denna förr tydligen vanliga typ är numera ganska sällsynta. De flesta har förstörts av storm eller eld.

Vi går förbi norra kyrkogårdsgrinden och bårhuset och kan sedan till vänster om vägen skymta ett litet hus, där socknens första postkontor var inrymt från 1906 till 1956.

Tidigare användes det såsom ålderdomshem eller fattigstuga, som det då kallades. På berget bakom stugan fanns före år 1903 en klockstapel. Den brann samtidigt med det gamla skolhuset, vilket låg strax söder om kyrkan.

Kyrkan är den äldsta bevarade byggnaden i socknen. Få hus ger såsom kyrkan en känsla av samband med gångna tider och med de människor, som före oss levat i Österhaninge. I kyrkan har de döpts, konfirmerats och vigts, och på kyrkogården utanför ligger de begravda. Med uppoffringar och arbete har de hjälpts åt att resa kyrkan, utvidga, reparera och inreda den.

När österhaningeborna började bygga kyrka, vet man inte med säkerhet. Fackmännen anser emellertid att de äldsta delarna av kyrkan fanns redan på 1200-talet. Från början var kyrkan inte så stor som nu. Det behövdes inte heller, eftersom folkmängden var betydligt mindre och församlingen stående åhörde gudstjänsten. När folkmängden blev större byggde man till kyrkan. De mest omfattande tillbyggnaderna har sannolikt ägt rum på 1400-talet, då kyrkan förlängdes både åt väster och öster. Tornet och sakristian tillkom också då.

Till inredningen hörde på denna tid talrika helgonbilder, krucifix och altarskåp, skurna i trä och vackert målade. Senare togs dessa bilder bort, en del förstördes, men andra bevarades på kyrkvinden och har i våra dagar åter tagits i bruk såsom kyrkoprydnader.

På 1660-talet tillkom gravkoret för att tjäna som gravplats för medlemmar av den adliga ätten Bielkenstierna. Gravkorets fond upptages nästan helt av ett imponerande konstverk i marmor, skapat i Holland av Nicolaes Millich för att påminna samtid och eftervärld om släkten Bielkenstiernas storhet.

Vår kyrka har fortfarande kvar den slutna bänkinredningen av 1600-talstyp, vacker i sin enkelhet, men obekvämt att sitta i. Läktaren från 1700-talet upptar en stor del av utrymmet väster om huvudingången. Dopfunten i koret är från 1200-talet och är en av kyrkans äldsta tillhörigheter.

Kyrktornet byggdes under det oroliga 1400-talet. Väggarna gjordes då mycket kraftiga (omkring 4 m på det tjockaste stället) och fönstren så små och högt placerade att tornet kunde användas även till försvar i krigstider. Ingången genom västra väggen togs upp först på 1700-talet.

Kyrkogården vid kyrkan är liten och otillräcklig, men sedan början av 1800-talet (före 1835) finns det en större kyrkogård vid Kycklinghagen, där en klockstapel uppfördes år 1958. Bland gravarna på den gamla kyrkogården lägger vi märke till två med liggande hällar efter kyrkoherdarna Jonas Grimsten, död 1717, och Erik Beckman, död 1760, samt två stenar resta till minne av författarinnan Fredrika Bremer, död 1865, och skalden K. A. Melin, död 1919.

Vi lämnar nu kyrkogården och fortsätter ned till Västerhaningevägen, anlagd så sent som år 1925. Tidigare fick man färdas vägen över Solberga eller Kalfsvik förbi Snörom för att komma till grannsocknen. Västerhaningevägen leder genom gammal kulturbygd med flera betydande gårdar inom synhåll. Till höger om vägen ligger först Hässlingby, en tvåvånings träbyggnad med fristående flyglar. Hässlingbys tidigast kända enskilda ägare, riksamiralen Carl Carlsson Gyllenhielm, inlöste bl. a. denna gård från kronan år 1645. Hans arvingar gjorde gården till säteri före år 1664, vilket troligen innebär att bottenvåningen i nuvarande mangårdsbyggnaden samt flyglarna fanns redan då. Huset bär tydliga spår av att vara byggt i två omgångar, och år 1755 uppräknas i en bouppteckning de rum som ingick i byggnaden. Därav framgår tydligt att huset då var en envåningsbyggnad.

Under åren 1832—47 drevs i stora salen på Hässlingby den av familjen Bremer på Årsta grundade växelundervisningsskolan, det första lyckade försöket till ordnad skolgång i socknen.

Säteriet Hässlingby har aldrig varit en släktgård i egentlig mening. Bara under 1700-talet bytte gården ägare ett tjugotal gånger. Den var ej heller en särskilt stor gård från början, men efter säteribildningen införlivades den tre gånger större Lundby gård. Lundby by låg på kullarna öster om Kikarberget.

Strax väster om Hässlingby ligger ett gravfält med socknens största gravkullar, några av dem så stora att de kan betecknas såsom "kungshögar". Marken där gravkullarna ligger tillhör nu Husby men har tidigare tillhört Kalvsvik.

Till vänster om vägen kan vi nu se Husby gård med ett dominerande läge på höjdsträckningen väster om ån. De i vårt land talrika Husby-gårdarna, en eller två i varje härad, tjänade som upplagsplats för den konungsskatt i form av spannmål och andra livsförnödenheter varje fri man hade att erlägga. Man anser att "hus" just syftar på kungsgårdens skattemagasin. Konungen reste

sedan runt från Husby till Husby med sitt följe och förbrukade dessa förråd. I omgivningarna bakom Husby finns ett stort antal järnåldersgravar.

Prästgården Solberga består dels av den gula herrgårdsliknande arrendatorsbostaden söder om vägen, dels prästbostället med dess i ålderdomlig stil kring en fyrkantig gårdsplan grupperade byggnader. Huvudbyggnaden torde vara från 1700-talet, men den har tillbyggt i flera omgångar. Ända fram till år 1957 fanns fem byggnader kring gårdsplanen. Numera har flera av dem bortflyttats.

Åbrunna var säteri en kort tid under 1600-talet. Senare har det tillhört hässlingbyägarna under lång tid. Numera brukas det tillsammans med Solberga. Inga ekonomibyggnader finns kvar. En välbyggd källare under det nuvarande bostadshuset kan möjligen vara en kvarleva från säteritiden. Även på Åbrunna finns flera järnåldersgravar.

När vi passerat Åbrunna kommer vi snart fram till Gullringskärret, en källmyr som sträcker sig öster om och parallellt med grusåsen från Västerhaninge kyrka upp mot Handen och är känd för sin rika och delvis ovanliga växtlighet.

Där kan man bl. a. finna kärrzymbel, luddunört, brunstarr, näbbstarr, kärrfibbla, klasefibbla och strutbräken.

Vi kan nu fortsätta in i Västerhaninge över järnvägen och ta Stockholmsvägen norrut. Då kommer vi fram till ett grustag på vänster hand med ett gammalt fjärdingsvägsmärke. Till höger om vägen på sluttningen ned mot järnvägen finns ett järnåldersgravfält, som av järnvägen skiljts från det större gravfältet vid Björklund.

Till vänster om vägen längre upp på åsen ligger häradets gamla avrättningsplats alldeles intill ett stort drivisblock med det uttrycksfulla namnet Galgstenen. Den sista avrättningen här ägde rum år 1855, då en dräng, som slagit ihjäl sin husbonde, vice häradshövdingen Hugo Jaedren på Näringsberg i Västerhaninge, halshöggs och begravdes nära Galgstenen. Alldeles intill detta numera av frosten nästan söndersprängda stenblock kan man se tydliga strandlinjer från tiden för äldre stenålder. Södertörn låg vid den tiden omkring 52 m lägre än nu och stenåldershavet spolade då åsens högsta delar.

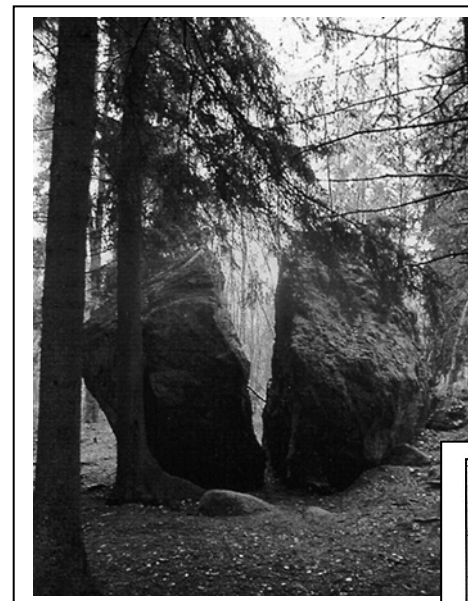
Vi kan också stanna kvar på östra sidan av järnvägen och ta oss fram på den gamla vägen mellan haningekyrkorna. Intill denna väg förbi Västerhaninge prästgård och torpet Björklund sträcker sig ett av Södertörns största och märkligaste gravfält. Det var i bruk åtminstone från de första århundradena e.Kr. fram till slutet av vikingatiden och uppvisar en mängd olika gravformer, en skeppssättning, trekanter, runda rosen och kullar samt ett otal bautastenar. Här i närheten finns också socknens hittills enda kända stenåldersboplats.

Vägen leder oss vidare över Gullringskärrrets avlopp mot Snörom, ett torp under Solberga, omgivet av gravhögar. I Snörom fanns på 1700-talet en bastu byggd av sten. Vägen delar sig nu snart. Den högra grenen går till Åbrunna och Solberga, men vi följer den vänstra till Lövhagen och Kalfsvik. Denna väg är på båda sidor ända fram till kyrkskolan kantad av gravhögar. Vid Lövhagen står den år 1957 upptäckta runstenen nu rest och ifylld. Inskriften berättar, att två systrar "Ödgunn och Arngärd läto resa (denna) sten efter . . . , sin broder".

Kalfsvik, eller som det tidigare skrevs Kalsvi, är en av de större gårdarna i socknen, nämnd redan på 1300-talet. "Vi"-namn tyder oftast på gamla hedniska kultplatser. Hela denna trakt är för övrigt full av antydningar om ett gammalt kultcentrum, bl. a. en brunn, som av gamla personer kallas för offer-

källan, österut på Kikarberget skall enligt gamla lantmäterikartor ha funnits en "lund".

Invid Kvarntäppan ligger Lunda och Höglund och öster om Kikarberget slutligen låg den stora gården Lundby. Många gamla "lund"-namn anses ha samband med heliga lundar. Norr om Kalfsvik, invid Dunderberget, färdades man försiktigt förr i tiden, ty det sades att både människor och djur blivit bergtagna där.

Innan vi lämnar Kalfsvik kan vi beundra en vindflöjel av ålderdomligt utseende på en stallbyggnad och titta på resterna av den gamla komministergården, som revs för ett par år sedan. Jorden till komministerbostället skänktes i mitten av 1700-talet av prosten Lars Lennei änka, Anna Catharina Broms, men redan i början av 1300-talet skänktes av riddaren Erengisle Jonsson (med båt i vapnet) en liten åker till

prästens underhåll. Såsom komministerboställe användes gården till år 1913, då den siste komministern i socknen, Samuel Berner, blev kyrkoherde och flyttade till prästgården. För den som är intresserad av naturminnesmärken kan det löna sig att göra en avstickare från vägen mellan Kalfsvik och Nytorp.

Här finner man den märkliga formationen
(GPS N 59 07 859 — E18 09 124)

Ett trettiotal meter in i skogen finns ett stort flyttblock (c:a 7 m högt), som spruckit mitt itu och rämnat, så att man kan promenera rakt igenom klyftan.

På Kikarberget finns ett trettiotal stensättningar och rosen och högst upp på berget kan man, om än med svårighet, hitta resterna av en fornborg mitt ibland sportstugorna. Om man gör sig besvär att gå runt berget till norra sidan finner man en stor, lutande stenflisa (den s. k. Hässlingbystenen) med ett ristat kors och i korsarmarna enstaka runtecken.

Över Hässlingbyån, som i djupa vindlingar rinner söderut mot havet, går vi vidare och återkommer efter en kort promenad till utgångspunkten vid kyrkskolan.

Vi kan också fortsätta vägen mot Sanda förbi Herrhagen och kommer då till en avtagsväg till nya kyrkogården. Till höger om denna avtagsväg ligger Kycklinghagsberget med rester efter en fornborg. Kycklinghagen var namnet på ett torp, som förr låg vid vändplatsen utanför kyrkogården. På andra sidan kyrkogården, c:a 200 m nordost om redskapsboden, stod förr fotpartiet till en runsten (den s. k. Albystenen). Runstenen flyttades till sin nuvarande plats år 1961.